

ابعاد سیاسی تربیتی واقعه عاشورا

اعظم سادات حسینی^۱

چکیده

هدف نهایی خلقت انسان عبودیت بوده و عبودیت و بندگی جز در سایه تربیت صحیح میسر نمی‌شود. تربیت هم ابعاد گوناگون داشته که یکی از آن‌ها بعد تربیت سیاسی است. واقعه عاشورا به عنوان یکی از وقایع مهم در جهان و تاریخ اسلام در باب سیاست و تربیت سیاسی اندیشه و نظراتی داشته، می‌توان آن‌ها را در سیره و عمل سیاسی حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) استنباط کرد. ائمه معصومین (علیهم السلام) و امام حسین (علیه السلام) اگرچه مدتی از منصب خلافت دور بوده‌اند، ولی در همان زمان محدود استراتژی و اندیشه سیاسی آن‌ها منحصر به فرد بوده و به دلیل منصب الهی که داشته‌اند اسوه و سرمشق دیگر انسان‌ها قرار گرفته‌اند. در این نوشته که به روش نقلی-تاریخی با ابزار کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی گردآوری شده، مهم‌ترین اهداف تربیت سیاسی در عرصه افکار سیاسی لزوم وحدت مسلمین، دشمن شناسی، اصلاح جامعه به وسیله امر به معروف و نهی از منکر، ضرورت اطاعت از ولایت و رهبری و در عرصه رفتار سیاسی لازمه بصیرت، عدالت‌خواهی، رعایت تعهدات سیاسی، حضور سیاسی زنان و روحیه جهاد و شهادت طلبی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. اگر انسان‌ها در تربیت سیاسی، سیره و عمل اهل بیت (علیهم السلام) و به ویژه حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) را الگو و سرمشق خود قرار دهند و گوش به فرمان ولایت باشند، برای رستگاری و سعادت دنیوی و اخروی آن‌ها کفایت می‌کند.

کلید واژه: ابعاد تربیت، تربیت سیاسی، واقعه عاشورا.

۱. طلبه سطح دو، حوزه علمیه کوثر قزوین، s.azam.s.hoseini@gmail.com، ۰۹۱۹۶۶۰۱۵۶۹.

مقدمه

واقعه عاشورا از عالی‌ترین حماسه‌های جاوید است که در کم‌ترین زمان و با فداکاری افراد معدودی رخ داد و همیشه به عنوان «انقلابی بزرگ» بر تارک تاریخ بشریت می‌درخشد اندیشمندان مسلمان این حادثه عظیم را از ابعاد گوناگون فرهنگی، اخلاقی، عبادی، تاریخی و ... مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند و هریک در خور شأن و مقام خود، آموزه‌هایی را برای پویندگان راه حسینی به ارمغان آورده‌اند اما آنچه بیش‌تر از همه حادثه عاشورا را پر فروغ‌تر و جاویدان‌تر می‌سازد «بُعد سیاسی» آن است که بسیاری از انسان‌ها را متحوّل و انقلابی ساخته است و جلو خودکامگی بسیاری از زمامداران فاسد را گرفته است. اگر حماسه عاشورا رخ نمی‌داد بدون شک هیچ نهضت اسلامی دیگری به وقوع نمی‌پیوست و رشد جوامع اسلامی با خطر جدی روبرو می‌شد و مکتب انسان ساز اسلام تعطیل می‌شد.

واقعه عاشورا از چنان ابعاد گسترده‌ای برخوردار است که هرچه بیش‌تر به آن پرداخته شود زوایای نوتر و تازه‌تری از آن آشکار خواهد شد عاشورا همچون چشمه‌ای جوشان و خروشان، از آب زلال و گوارای خود تشنگان معرفت را سیراب کرده و الهام بخش بسیاری از نهضت‌های حق علیه باطل بوده است انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رحمه‌الله از این واقعه الهام گرفته است و درس‌های عاشورا در گستره زمان همچنان ادامه دارد.

از دیدگاه شیعه اهل بیت علیهم‌السلام، جانشینان پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله و سلم و حافظان دین و شریعت الهی و رهبران سیاسی جامعه هستند اما شرایط سیاسی و اجتماعی عصری که در آن زندگی می‌کردند فرصت حاکمیت سیاسی را به ایشان نداده است چرا که آن بزرگواران ابزار لازم (حکومت و قوه اجرایی) را در دست نداشته‌اند، به خاطر همین اندیشه ائمه منتشر نشده است و در لابه لای سخنان و موضع‌گیری‌های سیاسی آنان پنهان مانده است از این رو پرسشی که وجود دارد این است که ابعاد سیاسی تربیتی واقعه عاشورا چیست؟

نویسندگان درباره واقعه عاشورا و ابعاد آن بسیار گفته و نوشته‌اند از جمله: کتاب آذرخی دیگر از آسمان کربلا نوشته محمدتقی مصباح یزدی، این کتاب مجموعه چند سخنرانی در تحلیل و بیان

اهداف قیام امام حسین علیه السلام است، کتاب پیام‌های عاشورا از جواد محدّثی به شناخت عمیق نهضت عاشورا و تجزیه و تحلیل ابعاد گوناگون آن پرداخته است. کتاب درس‌ها و عبرت‌های عاشورا نیز اثر محمدعلی رضایی اصفهانی در این زمینه است. در نگارش حاضر اساسی‌ترین ابعاد سیاسی واقعه عاشورا در دو عرصه افکار سیاسی و رفتار سیاسی بررسی شده است.

مفهوم تربیت

تربیت در لغت به معنای «پروردن، پرورادن، پرورش دادن، ادب و اخلاق به کسی یاد دادن»^۱ این واژه در اصل واژه‌ای عربی و از مصدر باب تفعیل است^۲ و برای آن، دو ریشه ذکر کرده‌اند. ریشه اول آن از «ربو» به معنای «رشد و زیادت»^۳ و ریشه دوم از «رب» به معنای «مالک و مدیر» است که خود واژه رب نیز به مالک، صاحب، مربی، منعم اطلاق می‌شود. تربیت در اصطلاح عبارت است از فعالیتی منظم و مستمر در جهت کمک به رشد جسمانی، اخلاقی، عاطفی، اجتماعی و به طور کلی پرورش و شکوفایی استعدادهای مربی به گونه‌ای که نتیجه آن در شخصیت، به ویژه در رفتارهای او ظاهر شود.^۴

هدف غایی انسان، بندگی خدا است. چرا که دست‌آورد عبادت، عبودیت است و عبد الهی بودن سبکی است که شئون مختلف زندگی انسان را به رنگ الهی آراسته است و مقام عبودیت تنها در سایه تربیت درست بدست می‌آید. یکی از ابعاد مهم وجودی انسان بُعد اجتماعی و سیاسی اوست که نقش مهمی در جامعه‌پذیری، مشارکت و فهم سیاسی او دارد و تربیت سیاسی فعالیتی منظم و مستمر برای شکوفا نمودن استعداد عالمیان در جهت تولید، سکسب، حفظ و توزیع قدرت سیاسی دولت و حکومت و نیز نظارت بر آن است.^۵ امامان شیعه به عنوان جانشینان رسول خدا صلی الله علیه و آله که از مقام عصمت

۱. عمید، فرهنگ لغات فارسی عمید، ص ۱۰۶۳.

۲. حیدری کاشانی، خانواده و تربیت مهدوی، ص ۵۳.

۳. ابن منظور، لسان العرب، ص ۷۶.

۴. حاجی ده‌آبادی، در آمدی بر نظام تربیتی اسلام، ص ۱۲.

۵. منصورنژاد، جوانی، عقل، عزت و تربیت در قیام عاشورا، ص ۱۵۵.

برخوردارند در باب سیاست، نظرات و اندیشه‌هایی دارند این اندیشه را می‌توان در سیره و عمل سیاسی آن بزرگواران مشاهده و استنباط کرد. واقعه عاشورا و امام حسین علیه السلام به عنوان شخصیتی منحصر به فرد در تاریخ اسلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در این مقاله تا حدّ توان اندیشه سیاسی امام حسین علیه السلام به عنوان سومین جانشین رسول خدا صلی الله علیه و آله از میان رفتارها و سخنان آن حضرت، در دو بخش افکار و رفتارسیاسی ارائه شده است. بدیهی است که این نوشته منعکس کننده همه آراء نیست بلکه بازتاب دهنده بخشی از اندیشه و سیره سیاسی آن حضرت به صورت کلی و مجمل است.

افکار سیاسی

نزوم و وحدت مسلمین

خداوند امت مسلمین را این گونه معرفی می نماید:

«إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ؛ همانا این امت شما امت واحد است و من پروردگار شما هستم پس مرا بپرستید.»

اساس این وحدت را قرآن نهاده است و مسلمانان را به عنوان امت واحد معرفی کرده است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله به طور رسمی پس از هجرت، در عهدی بین مهاجرین و انصار، وحدت امت اسلام را اعلان فرمود. این اعلان رسمی که همزمان با هجرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و تأسیس حکومت اسلامی صورت گرفته، علاوه بر مفهوم وحدت دین و عقیده، وحدت سیاسی و اجتماعی آنان را نیز در بردارد. مسلمانان موظف هستند با اختلاف قومی، زبانی و احیاناً اختلاف رأی در فروع فقهی و گرایش‌های سیاسی، این وحدت را حفظ کنند و هیچ‌گاه این قبیل اختلافات که وجود آن امری طبیعی است آنان را فرقه فرقه نکند و به درگیری و جنگ وادار نکند و لهذا در آیاتی که مسلمانان را به وحدت دعوت می کند می فرماید:

۱. انبیاء: ۲۹.

«واعتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَلَا تَفَرَّقُوا»^۱ دین را به پا دارید و متفرق نشوید.»

توحید، حریت و برادری اسلامی، هدف مشترک، منافع و دشمن مشترک را می‌توان از مبانی وحدت در جامعه اسلامی به حساب آورد.^۲

ائمه معصومین علیهم‌السلام از جمله امام حسین علیه‌السلام نسبت به وحدت بین مسلمانان اهمیت بسیار ویژه‌ای قائل بودند معتقد بودند که برای در امان ماندن اصل دین و شریعت از آسیب‌های اجتماعی باید وحدت در جامعه حفظ شود و با اینکه خلافت را میراث نبوت و حق اهل بیت خود می‌دانستند اما برای حفظ وحدت، پس از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم سکوت کردند.^۳ اما این سکوت و تحمل شرایط حاکم بر جامعه تا زمانی بود که به سود اسلام باشد لذا هرگاه این سکوت و مدارا باعث افزایش ظلم و فساد شود و به دین ضربه زند دیگر جای سکوت نیست بلکه باید برای دفاع از مرزهای شریعت اسلامی، با قول و عمل قیام کرد.^۴

زنده نگاه داشتن نام و یاد عاشورا در سال‌های بعد از قیام تا کنون و البته برپایی پر شور اربعین حسینی یکی از جلوه‌های عظیم و نمونه وحدت مسلمین است.

دشمن شناسی و پاسخ به ندای مظلومان

یکی از مواردی که در سخنان امام حسین علیه‌السلام قابل مشاهده است ضرورت دشمن‌شناسی است. آن حضرت از اینکه مردمان کوفه از شناخت دوست و دشمن ناتوان بودند و دوست را دشمن قرار داده و دشمن را دوست گرفته‌اند در رنج بود^۵ و تا روز عاشورا بسیار کوشید تا این مفهوم را به کوفیان بفهماند که دشمن حقیقی را بشناسند، اما سپاه کوفه به جای توجه به دغدغه‌ها و دلسوزی‌های ایشان با آشوب

۱. آل عمران: ۱۰۳.

۲. ر.ک. راهبردهای عاشورا، ص ۴۶۱.

۳. طبری، ج ۳، ص ۲۸۰.

۴. ابن اعمش ج ۵، ص ۹۱.

۵. طبرسی، ص ۳۰۰، خوارزمی، ج ۲، ص ۵.

از دید عاشوراییان حیات در محدوده تولّد تا مرگ خلاصه نمی‌شود بلکه امتداد وجودی انسان به دامنۀ قیامت و ابدیت کشیده می‌شود از همین رهگذر حمایت و یاری دین و اطاعت از ولی خدا زمینه ساز سعادت ابدی است و شرافت در حمایت از حجت خداست هرچند به کشته شدن در این راه بینجامد.^۱

برخی انسان‌ها می‌کوشند تا به نوعی زنده و جاوید بمانند، خداوند که از این میل باطنی بشر آگاه بود راه جاودانی را پیش روی او نهاد و شهادت را به او هدیه کرد. امام حسین علیه السلام نیز با علم به شهادت و به شوق رسیدن به آن، راه کربلا را پیش گرفت و دیگران را نیز از این آگاهی بی‌خبر نگذاشت.^۲ چنانچه هنگامی که ام‌السلمه از سفر حضرت احساس ناراحتی کرد فرمود: من می‌دانم در چه ساعت و در چه روزی کشته خواهم شد و می‌دانم کدام شخص مرا خواهد کشت و از خاندان و یاران من کدام افراد کشته خواهند شد.^۳

در پیروزی انقلاب اسلامی همین روحیۀ شهادت طلبی در مردم زنده شد و شهادی دفاع مقدس، شهادی مدافع حرم و کسانی که در جهان برای دفاع از حق، ولایت و ناموس خود می‌جنگند، همه درس جهاد و شهادت را از مکتب عاشورا و امام حسین علیه السلام آموخته‌اند. اگر فداکاری امام و شهادی کربلا نبود عالم هستی بی‌هدف می‌ماند.

نتیجه

تحقیق حاضر به بعد تربیتی واقعه عاشورا پرداخته است یکی از اساسی‌ترین ابعاد حادثۀ عاشورا بُعد سیاسی آن است و تربیت سیاسی در جهت تربیت شهروندانی مسئول و وظیفه شناس، صورت می‌گیرد و سبب رشد دانش، نگرش و مهارت، برای حضور فعال همراه با اندیشۀ نقادانه در گسترۀ سیاسی می‌شود.

-
۱. باقری، آموزه‌ها و پیام‌های قیام عاشورا، ص ۸۰.
 ۲. مریجی، تبیین جامعه شناختی واقعه کربلا، ص ۲۷۳.
 ۳. موسوی مقدم، چهره خونین حسین علیه السلام، ص ۵۸.

بر اساس جنبش عاشورا تربیت سیاسی معنا و مفهوم متفاوت به خود می‌گیرد چرا که امام حسین (علیه السلام) در طول امامت خود استراتژی خاصی در مواجهه با قدرت حاکم پیش گرفته بود ضمن آنکه آن حضرت در میان این تغییر سیاست‌ها، تدابیر خاصی به کار می‌برد و همواره متکی به قرآن و سنت عمل می‌کرد. هدف امام اصلاح جامعه و حفظ دین بود، اما رسیدن به این هدف اقتضائاتی داشت که در شرایط مختلف متفاوت می‌شد اصول و روش‌های سیاسی در سیره و عمل امام قابل مشاهده است. در بخش افکار سیاسی، وحدت مسلمین مطلبی است که قرآن نیز به آن پرداخته است و از مسلمانان به عنوان امت واحد یاد می‌کند. دشمن شناسی و پاسخ به ندای مظلومان یکی از علل قیام حضرت بود. روش دیگر در بخش رفتار سیاسی است، مهم‌ترین آنها بصیرت است که انسان با آن می‌تواند دوست و دشمن را از هم تمیز دهد و موضع خود را مشخص کند. اصلاح جامعه به وسیله امر به معروف و نهی از منکر که سیدالشهدا (علیه السلام) به عنوان مصلح الهی زمانی که مشاهده کردند دین به خطر افتاده و ارزش‌ها تغییر کرده، با قول و فعل خود به یاری دین خدا برخاستند. عدالت‌خواهی و مبارزه با فساد از جمله اصولی هستند که رهبر قیام عاشورا را تا قیامت زنده نگه داشته و آموزه‌های حیات‌بخش او را جاودانه می‌سازد، حضور سیاسی زنان دوشادوش رهبر و امامشان با مراعات حدود الهی و عفاف یک زن مسلمان قابل تحسین و توجّه است. روحیه جهاد و شهادت طلبی در شرایطی که حق گم شده و مردم نتوانستند حق را از باطل تشخیص دهند روشی بود که امام حسین (علیه السلام) به کار گرفت و با شهادت خود آن‌چنان گرمی در وجود همه انسان‌ها ایجاد کرد که هیچگاه به سردی نمی‌گراید. نکته دیگری که از سیره معصومین (علیهم السلام) از جمله امام حسین (علیه السلام) به دست می‌آید این است که اگر جامعه یا امت اسلامی یا دست کم بخشی از جامعه برای امام هر زمان اقبال نشان دهند و تحت فرمانش باشند امام هم برای حکومت اسلامی و اجرای احکام قیام می‌کند ولی اگر جامعه امام را شناخت و یا او را تنها گذاشت امام وظیفه‌ای برای قیام ندارد چرا که حکومت اصل و هدف نیست بلکه وسیله برای اجرای شریعت است و اگر امکان اجرای احکام وجود نداشته باشد حکومت ارزشی ندارد. بر همین اساس است که امام امت سکوت و یا قیام می‌کند.

فهرست منابع

• قرآن کریم، انصاریان، حسین، تهران.

منابع فارسی

۱. آقا تهرانی، محمد باقر، حیدری کاشانی، خانواده و تربیت مهدوی، قم، کتابستان معرفت چاپ نهم ۱۳۹۳.ش
۲. محمد بن مکرم، ابن منظور، لسان العرب، قم، نشر ادب حوزه، ۱۴۰۵.ق
۳. ابن طاووس، غم نامه کربلا، ترجمه لهوف علی القتلی الطفوف، مترجم؛ محمدی اشتهاودی، محمد، نجف، مکتبه الحیدریه، ۱۳۸۵.ش
۴. ایمانی پامچی، حسین، درس‌ها و عبرت‌های عاشورا، قم، انتشارات عصر ظهور، چاپ اول ۱۳۷۷.ش
۵. اسحاقی، سید حسن، جام عبرت، بررسی عملکرد خواص و عوام در حادثه عاشورا با تکیه بر بیانات مقام معظم رهبری، قم، ناشر: موسسه بوستان کتاب، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ سوم ۱۳۸۲.ش
۶. باقری، محمدحسین، آموزه‌ها و پیام‌های قیام عاشورا، قم، مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان ۱۳۸۷.ش
۷. حاجی ده آبادی، محمد علی، درآمدی بر نظام تربیتی اسلام، تهران، نشر امین ۱۳۸۰.ش
۸. موسوی مقدم، سید عبدالرزاق، چهره خونین حسین علیه السلام، داستان کربلا، مترجم: عطاردی، عزیزالله، نشر جهان، چاپ سوم ۱۳۶۹.ش
۹. مصباح یزدی، محمد تقی، آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته، چاپ دوم ۱۳۷۹.ش
۱۰. مریجی، شمس الله، تبیین جامعه شناختی واقعه کرب و بلا، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته، چاپ چهارم ۱۳۸۶.ش
۱۱. منصورنژاد، جوانی، عقل، عزت و تربیت در قیام عاشورا، انتشارات جوان پویا، ۱۳۸۶.ش
۱۲. کمرهای، خلیل، عنصر شجاعت، هفتاد و دو تن و یک تن، واحد تحقیقات دارالعرفان الشیعی، زیر نظر انصاریان، حسین، ۱۳۹۱.ش

۱۳. محدثی، جواد، **پیام‌های عاشورا**، ناشر: پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، چاپ اول ۱۳۷۷ ه.ش
۱۴. رضایی اصفهانی، محمد علی، **آموزه‌های تربیتی عاشورا درس‌ها و عبرت‌ها**، انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، اصفهان مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه، بی تا
۱۵. نصیری، احمد، **راهبردهای عاشورا**، تهران، فرهنگ صبا، چاپ اول ۱۳۹۵ ه.ش
۱۶. جمعی از نویسندگان، **حماسه حسینی**، تهران، مرکز چاپ و نشر مجمع جهانی اهل بیت (علیهم السلام) با مشارکت نشر شاهد، چاپ اول ۱۳۸۱ ه.ش
۱۷. خمینی، روح الله، **صحیفه نور**، مجموعه آثار امام خمینی، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (علیه السلام)، ۱۳۵۹ ه.ش
۱۸. عمید، حسن، **فرهنگ لغات فارسی عمید**، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۷ ه.ش

منابع عربی

۱. امین عاملی، سید محسن، **اعیان الشیعه**، نشر دارالمعارف، ۱۴۲۱ ه.ق
۲. ابن اعثم، ابو محمد، احمد بن اعثم کوفی، **الفتوح**، بیروت، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۶ ه.ق
۳. ابو مخنف، لوط بن یحیی ازدی، **وقعه الطف**، جماعت مدرسین حوزه علمیه قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۷ ه.ق
۴. آمدی، عبدالواحد، **غررالحکم و دررالکلم**، تحقیق: رجایی، سید محسن، قم، موسسه دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۲۹ ه.ق
۵. قمی، شیخ عباس، **مفاتیح الجنان**، مترجم: سراج، انتشارات حافظ، ۱۳۶۶ ه.ش
۶. شریفی، محمود، زینالی، سید حسن، احمدیان، محمود، مدنی، سید محمود، **موسوعه الکلمات الامام الحسین (علیه السلام)**، فرهنگ جامع سخنان امام حسین (علیه السلام) مترجم: مؤیدی، علی، پژوهشکده باقرالعلوم سازمان تبلیغات اسلامی، بی تا
۷. حرانی، ابن شعبه، **تحف العقول عن آل الرسول**، مترجم: حسن زاده، محمد صادق، مصحح: غفاری، علی اکبر، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۲۱ ه.ق

۸. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، تهران، نشر الاسلامیه، ۱۳۶۳.ش
۹. مغربی، ابو حنیفه، نعمان بن محمد تمیمی، دعائم الاسلام، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۱.ق
۱۰. طبری، محمد بن جریر بن یزید، تاریخ الامم و الملوك، بیروت، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۶.ق
۱۱. طبرسی، ابو منصور، احمد بن علی بن ابی طالب، الاحتجاج، مشهد، نشر مرتضی، ۱۴۰۳.ق
۱۲. شیخ مفید، محمد بن نعمان، الارشاد، قم، بصیرتی، بی تا
۱۳. دینوری، ابو حنیفه، احمد بن داوود، الاخبار الطوال، قاهره، دارالحیاء الکتب العربی، بی تا
۱۴. خوارزمی، ابو مؤید موفق بن احمد خطیب، مقتل الحسین، تحقیق: سماواتی، محمد، قم، انتشارات مفید ۱۳۶۷.ش
۱۵. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم بن حنفی، ینابیع الموده، نجف، مکتبه الحیدریه ۱۴۱۱.ق